THE LEGACY OF ABDULLA AVLONI IN THE HISTORY OF UZBEK TRANSLATION STUDIES

Karimova Ugiloy

Bachelor Student at UzSWLU

karimovaogiloy2301@gmail.com

+998 91 596 23 01

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.21404939

Annotation: This article analyzes the translation activity of Abdulla Avloniy, a representative of the Uzbek Jadid movement, educator, playwright, and publisher, and its place in the development of Uzbek translation studies. Avloniy translated some Ivan Krylov's fables and plays by Azerbaijani and Tatar dramatists into Uzbek, and also creatively adapted stories from Saadi's "Gulistan" and "Bustan" and other classical Eastern sources for young readers. Using historical-comparative and philological text analysis, the article examines Avloniy's translation strategies — in particular, adaptation for a child audience, explanatory expansion, and national-cultural domestication — through concrete examples.

Keywords: Abdulla Avloniy, Jadidism, translation studies, Krylov's fables, dramatic translation, domesticating translation, "Maktab gulistoni".

НАСЛЕДИЕ АБДУЛЛЫ АВЛОНИ В ИСТОРИИ УЗБЕКСКОГО ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ

Аннотация: В статье анализируется переводческая деятельность Абдуллы Авлони — представителя узбекского джадидского движения, просветителя, драматурга и издателя, — а также ее роль в развитии узбекского переводоведения. Авлони переводил на узбекский язык басни И. А. Крылова и пьесы азербайджанских и татарских драматургов, а также творчески адаптировал для юных читателей сюжеты из произведений Саади «Гулистан» и «Бустан» и других классических восточных источников. С помощью историко-сравнительного метода и филологического анализа текста в статье на конкретных примерах рассматриваются переводческие стратегии Авлони: в частности, адаптация для детской аудитории, пояснительное расширение и национально-культурная доместикация.

Ключевые слова: Абдулла Авлони, джадидизм, переводоведение, басни Крылова, перевод драматических произведений, доместицирующий перевод, «Мактаб гулистони».

O‘ZBEK TARJIMASHUNOSLIGI TARIXIDA ABDULLA AVLONIY MEROSI

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek jadidchilik harakati namoyandasi, pedagog, dramaturg va noshir Abdulla Avloniyning tarjimonlik faoliyati va uning o‘zbek tarjimashunosligi taraqqiyotidagi o‘rni tahlil qilinadi. Avloniy I.A.Krilovning bir qancha masallarini, ozarbayjon va tatar dramaturglarining pyesalarini o‘zbek tiliga tarjima qilgan, shuningdek Sa’diyning “Guliston” va “Bo‘ston” asarlari hamda boshqa mumtoz Sharq manbalaridan hikoyatlarni o‘quvchi yoshlar

uchun ijodiy moslashtirgan.[1] Maqolada tarixiy-qiyosiy va matnshunoslik tahlili metodlaridan foydalanilgan holda Avloniyning tarjima strategiyalari — xususan, bolalar auditoriyasiga moslashtirish, izohli kengaytirish va milliy-madaniy adaptatsiya usullari — aniq misollar asosida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Abdulla Avloniy, jadidchilik, tarjimashunoslik, Krilov masallari, dramaturgik tarjima, moslashtiruvchi tarjima, “Maktab gulistoni”.

Kirish

O‘zbek ma’rifatparvorlik tarixida Abdulla Avloniy (1878–1934) shoir, dramaturg, pedagog, jurnalist va davlat arbobi sifatida keng tanilgan.[2] Uning “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy guliston yoxud axloq”, “Maktab gulistoni” kabi darsliklari o‘zbek maktab-ma’rifat tarixida muhim o‘rin tutadi. Biroq Avloniy merosining alohida — va nisbatan kam maxsus o‘rganilgan — qismini uning tarjimonlik faoliyati tashkil etadi. U rus, ozarbayjon va tatar tillaridan o‘zbek tiliga faol tarjima qilgan, shu bilan birga mumtoz Sharq adabiyoti namunalarini zamonaviy o‘quvchi uchun qayta ishlagan.
Ushbu maqolaning maqsadi — Avloniyning tarjima qilgan asarlarini aniqlash, ularning asl manbalari bilan qiyoslash va Avloniy qo‘llagan tarjima strategiyalarini konkret misollar asosida tahlil qilishdan iborat.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot uchun material sifatida Avloniyning “Maktab gulistoni” (1917) to‘plamidagi Krilov masallari tarjimalari, “Turon” teatr truppasi repertuaridagi tarjima dramalar, shuningdek “Turkiy guliston yoxud axloq” darsligidagi Sharq manbalaridan moslashtirilgan matnlar qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi:

1) tarixiy-qiyosiy metod;

2) matnshunoslik (filologik) tahlili;

3) tavsifiy-tizimlashtirish metodi.

Natijalar va muhokama

Krilov masallarining tarjimasi: “Maktab gulistoni” misolida
Avloniy I.A.Krilovning 21 ta masalini o‘zbek tiliga tarjima qilib, ularni “Maktab gulistoni” (1917) to‘plamiga kiritdi.[3] Tarjima qilingan masallar jumlasiga “Maymun ila ko‘zoynak” (“Мартышка и очки”), “G‘ayrijinsiy ittifoq” (“Лебедь, Щука и Рак”), “It ila yo‘lovchi”, “Qarg‘a ila Zag‘izg‘on”,

[1] Abdulla Avloniy // Buxoro davlat universiteti elektron kutubxonasi. – Manba: https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/12936-abdulla-avloniy
[2] Abdulla Avloniy (1878–1934) // saviya.uz. – Manba: https://saviya.uz/hayot/tarjimai-hol/abdulla-avloniy-1878-1934-2/
[3] Abdulla Avloniyning hayot faoliyati va ijodiy merosi // wordlyknowledge.uz ilmiy jurnali. – Manba: https://wordlyknowledge.uz/index.php/iqro/article/download/1065/1449/1127

“Tulki ila Qarg‘a” (“Ворона и Лисица”) kiradi.[4] Tadqiqotchi J.Sharipov bu tarjimalarni maxsus tahlil qilib, Avloniyning asl nusxaning mazmuni, badiiy nafosati va obrazlarini to‘g‘ri talqin qilib, ehtiros bilan tarjima etganini ta’kidlaydi.[5]

Asl asar (I.A.Krilov, rus tili) *«Мартышка и очки», «Лебедь, Щука и Рак», «Ворона и Лисица»*

Avloniy tarjimasi (o‘zbekcha nomi) “Maymun ila ko‘zoynak”, “G‘ayrijinsiy ittifoq”, “Tulki ila Qarg‘a”

Mavzu: laganbardorlik va ishonuvchanlik

Diqqatga sazovor jihat — Avloniy tarjimalarining ko‘pchiligi asl nusxadan hajman kattaroq: tarjimon masal mohiyatini bolalarga “eng oson usul ila”, “ochuq til va oson tarkib ila” yetkazish maqsadida qo‘shimcha izohli satrlar kiritgan.[6] Bu — tarjimashunoslikda “izohli kengaytirish” (explicative expansion) deb ataluvchi strategiyaning aniq namunasi bo‘lib, manba matnidagi qisqa va ko‘p qatlamli obrazlarni bolalar auditoriyasi darajasiga moslashtirish maqsadini ko‘zlaydi. Shuningdek, ba’zi hollarda Avloniy o‘zbek bolalari uchun notanish bo‘lgan geografik yoki tabiiy realiyalarni (masalan, dengiz jonzotlari) mahalliy tanish obrazlar bilan almashtirib, asar nomini ham shunga muvofiq o‘zgartirgan, bu esa moslashtiruvchi (domestikatsiyalovchi) tarjima strategiyasining namunasidir.

Rus mumtoz nasri va Tolstoy asarlaridan tarjimalar

Avloniy nafaqat Krilov masallarini, balki L.N.Tolstoyning bolalar uchun yozilgan hikoyalarini ham o‘zbek tiliga tarjima qilib, o‘z darsliklariga kiritgan.[7] “Birinchi muallim” darsligidagi hikoyalarni uch guruhga bo‘lish mumkin: Avloniyning o‘z qalamiga mansub asarlar, Sharq xalqlari og‘zaki-yozma adabiyotidan olingan hikoyalar va rus adabiyoti vakillari — L.Tolstoy, I.Krilov qalamiga mansub tarjima yoki qayta ishlangan matnlar[8]. Bu uch qatlamli tarkib Avloniyning darslik yaratishda tarjimani original ijod va milliy-mumtoz meros bilan uyg‘un tarzda uyg‘unlashtirgan pedagogik-tarjimashunoslik yondashuvini ko‘rsatadi.

Dramaturgik tarjima: ozarbayjon va tatar pyesalari

Avloniy 1913-yilda tashkil etgan “Turon” teatr truppasi repertuarini boyitish maqsadida ozarbayjon va tatar dramaturglarining bir qancha asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qildi. Xususan, u ozarbayjon dramaturgi Jalil Mamadqulizodaning “O‘liklar”, “Uy tarbiyasining bir shakli”,

[4] Abdulla Avloniy // elib.buxdu.uz (ikkinchi maqola). – Manba: http://elib.buxdu.uz/index.php/pages/buyuk-shaxslar/item/4800-abdulla-avloniy
[5] Abdulla Avloniy // elib.buxdu.uz (ikkinchi maqola). – Manba: http://elib.buxdu.uz/index.php/pages/buyuk-shaxslar/item/4800-abdulla-avloniy
[6] Янги даврда таржимачилигимиз кашшофи (Абдулла Авлоний таваллудининг 135 йиллигига) // saviya.uz. – Manba: https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/yangi-davr-tarjimachiligimiz-kashshofi/
[7] Avloniy asarlarida xalq og‘zaki ijodidan qanday foydalangan? // oyina.uz. – Manba: https://oyina.uz/uz/article/3538
[8] Avloniy asarlarida xalq og‘zaki ijodidan qanday foydalangan? // oyina.uz. – Manba: https://oyina.uz/uz/article/3538

“Jaholat” pyesalarini o‘zbekchaga o‘girib, sahnaga qo‘ydi.[9] Bulardan tashqari, “Badbaxt kelin”, “Xo‘r-xo‘r”, “Joy ijaraga olgan kishi”, “Man o‘lmisham”, “Layli va Majnun”, “Asli va Karam”, “Qotili Karima”, “Xiyonatkor oilasi” kabi o‘nga yaqin ozarbayjon va tatar dramalari ham “Turon” truppasi sahnasida o‘zbek tilida namoyish etilgan.[10] Bu tarjimalar o‘zbek teatr san’ati shakllanishida qardosh turkiy xalqlar dramaturgiyasi bilan bevosita aloqa o‘rnatish vositasi bo‘lib xizmat qilgan.

Mumtoz Sharq adabiyotidan moslashtirish: “Turkiy guliston yoxud axloq” misolida

Avloniyning tarjimashunoslikka oid faoliyati faqat G‘arb va qardosh turkiy tillardan tarjima bilan chegaralanmaydi — u mumtoz Sharq adabiyoti namunalarini ham zamonaviylashtirib qayta ishlagan. “Turkiy guliston yoxud axloq” (1913) asari Sa’diyning “Guliston” va “Bo‘ston” asarlariga taqlidan yaratilgan bo‘lib, muallif ularning ko‘pgina hikoyatlarini o‘z zamonasiga moslashtirgan holda tarjima qilgan; shuningdek, Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror”, Poshshoxo‘janing “Miftohul adl” (“Adolat kaliti”) va “Gulzor” to‘plamlaridan mashhur hikoyalarni olib qayta ishlagan. Bu holat Avloniyni faqat tilllararo emas, balki davrlararo tarjima-moslashtirish (klassik matnni zamonaviy tilga va zamonaviy pedagogik maqsadga moslashtirish) sohasida ham faoliyat yuritgan mutarjim sifatida ko‘rsatadi.

Ko‘p tillilik — tarjimonlik faoliyatining lingvistik zamini

Avloniyning keng qamrovli tarjimonlik faoliyati uning ko‘p tilliligi bilan bevosita bog‘liq: manbalarda u o‘zbek, arab, fors tillaridan tashqari rus, tatar, ozarbayjon va turk tillarini ham mukammal bilgani qayd etiladi. Aynan shu til bilimlari unga bir necha til-madaniy tizimdan — rus mumtoz adabiyoti, qardosh turkiy xalqlar dramaturgiyasi va mumtoz fors-arab adabiyoti — bir vaqtning o‘zida tarjima qilish imkonini bergan, bu esa uni davr tarjimonlari orasida nodir ko‘p qirrali mutarjim sifatida ajratib turadi.

Xulosa

O‘tkazilgan tahlil quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

— Abdulla Avloniy o‘zbek tarjimashunosligi tarixida keng qamrovli, ko‘p yo‘nalishli tarjimon sifatida namoyon bo‘lgan: u rus mumtoz adabiyoti (Krilov, Tolstoy), qardosh turkiy xalqlar dramaturgiyasi (Mamadqulizoda va boshqalar) hamda mumtoz Sharq adabiyoti (Sa’diy, Navoiy, Poshshoxo‘ja) namunalarini o‘zbek tiliga o‘girgan yoki moslashtirgan;
— uning Krilov masallari tarjimasida qo‘llagan izohli kengaytirish va moslashtiruvchi strategiyasi bolalar auditoriyasiga yo‘naltirilgan tarjimaning ilk o‘zbek namunalaridan biri sifatida baholanishi mumkin;
— uning dramaturgik tarjimalari o‘zbek teatr san’atining qardosh turkiy xalqlar madaniyati bilan aloqasini ta’minlashda muhim rol o‘ynagan;
— mumtoz Sharq matnlarini zamonaviylashtirib qayta ishlashi Avloniyni nafaqat tillararo, balki davrlararo tarjima-moslashtirish sohasida ham faoliyat yuritgan mutarjim sifatida ko‘rsatadi.

[9] Abdulla Avloniy // Buxoro davlat universiteti elektron kutubxonasi. – Manba: https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/12936-abdulla-avloniy
[10] Abdulla Avloniy // elib.buxdu.uz (ikkinchi maqola). – Manba: http://elib.buxdu.uz/index.php/pages/buyuk-shaxslar/item/4800-abdulla-avloniy

Shu tariqa, Avloniy merosini tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganish uning ijodiy faoliyatidagi ko‘p qirralilikni yanada to‘liq ochib berish bilan bir qatorda, o‘zbek tarjima tarixining bolalar adabiyoti va dramaturgik tarjima yo‘nalishlarini boyitishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy // Buxoro davlat universiteti elektron kutubxonasi. – Manba: https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/12936-abdulla-avloniy
2. Abdulla Avloniy (1878–1934) // saviya.uz. – Manba: https://saviya.uz/hayot/tarjimai-hol/abdulla-avloniy-1878-1934-2/
3. Abdulla Avloniyning hayot faoliyati va ijodiy merosi // wordlyknowledge.uz ilmiy jurnali. – Manba: https://wordlyknowledge.uz/index.php/iqro/article/download/1065/1449/1127
4. Abdulla Avloniy // elib.buxdu.uz. – Manba: http://elib.buxdu.uz/index.php/pages/buyuk-shaxslar/item/4800-abdulla-avloniy
5. Янги даврда таржимачилигимиз кашшофи // saviya.uz. – Manba: https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/yangi-davr-tarjimachiligimiz-kashshofi/
6. Avloniy asarlarida xalq og‘zaki ijodidan qanday foydalangan? // oyina.uz. – Manba: https://oyina.uz/uz/article/3538
7. Abdulla Avloniy hayoti va ijodi // tafakkur.net. – Manba: https://tafakkur.net/abdulla-avloniy.haqida
8. Abdulla Avloniy nega tarjimai holini o‘zgartirgan? // aniq.uz. – Manba: https://aniq.uz/uz/yangiliklar/abdulla-avloniy-nega-tarjimai-holini-uzgartirgan
9. **.** Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983.